

Historiador

Josep M. Solé i Sabaté

A l'entorn de la memòria històrica

Diferents projectes i iniciatives socials, acadèmiques i polítiques encetades els darrers anys a l'entorn de la memòria històrica han fomentat que es tracti, avui, d'un tema d'indubtable actualitat i sotmès a nombrosos debats públics. L'autor reflexiona en aquest text sobre l'autèntic sentit i les oportunitats derivades del foment de les anomenades *polítiques de la memòria*. Tanmateix, Solé i Sabaté alerta també molt explícitament dels riscos que pot amagar una concepció de la memòria esbiaixada unidireccionalment; és a dir, que no tingui en compte la seva complexitat i pluralitat interpretativa.

Abans que res una definició que, nascuda en la nit dels temps, ajuda –si es reflexiona bé–, alhora que ja diu molt del que anem a parlar i del que es tracta quan parlem de memòria històrica: *tomba*, que per a nosaltres és l'indret on s'enterren els nostres éssers estimats un cop morts, ve de la paraula grega *mnhma*, que vol dir –o volia dir– memòria.

El millor exemple recent de la necessitat de reflexionar públicament sobre la memòria històrica, de forma plural i lliure, el vaig viure com a historiador participi el dimarts 15 de maig d'enguany a l'Institut Francès de Barcelona. La prova en va ser el debat divers, contradictori, però sense cap mena de dubte enriquidor que va seguir a la conferència del politòleg italià Enzo Traverso, professor a la Universitat d'Amiens, a França, convidat pel centre KRTU (Cultura, Recerca, Tecnologia, Universals) i el Memorial Democràtic.

En el full volant d'anunci i presentació de l'acte es recollien unes frases de l'autor: «L'emergència de la memòria: història i política. La memòria, viva dins l'espai públic, és inevitablement l'objecte d'una utilització política, tan aviat noble com demagògica». Sense cap mena de dubte, i de forma honesta, es volia tractar un tema que, a hores d'ara, és un repte seriós, i que consistia a reflexionar a l'entorn d'un tema de plena actualitat.

Enzo Traverso, a *Els usos del passat. Història, memòria, política* (València: PUV, 2006), estudia la memòria històrica com a tema d'assaig. Cal precisar bé que no és un llibre d'història, sinó –repeteix– un assaig. En la seva intervenció resumí el contingut del seu estudi. Aspectes que fonamentalment serien «el perquè de l'aparició sobtada i notòria de la memòria històrica en el nostre present contemporani». De forma breu explicava que «la memòria feia la història menys àrida i més humana», la qual cosa fa que qualsevol persona hi pugui participar. No és difícil entendre que la memòria històrica es pot realitzar sense necessitat de metodologia per part de qui ho ha viscut, ja que la seva experiència viscuda «és efímera i encara que fràgil, és singular, absoluta i heterogènia».

Igualment de clar és el concepte que afirmava que «la memòria històrica pot intervenir en l'ajut de la comprensió del passat immediat». D'on hom extreu l'evidència que «la història centenària, secular, ha desaparegut», ja que s'ha vist sacsejada amb l'aportació de matisos i mil fets que la història sovint no tenia en compte. Encara que això tingui el perill de convertir-se en un fet per si mateix, que la memòria històrica vulgui ser l'explicació completa del passat recent, «cosa que la convertiria en una mena de veritat absoluta, com una religió civil». El perill hi és si la memòria històrica agafa relleu per si mateixa, si vola sola, però s'evita si és un complement verídic del coneixement i la interpretació històrica.

La memòria històrica ha aconseguit que l'historiador incorporés nous testimonis als seus estudis, o simplement testimonis quan abans no ho feia. «Que tingués en compte noves aportacions factuais». Que a la investigació documental, arxivística o hemerogràfica inclogués també els testimonis d'aquells que van viure els fets del passat immediat i que han estat o són contemporanis nostres. Un altre punt a destacar és la idea que molts dels testimonis que han estat subjectes actius de la memòria històrica han parlat com a «víctimes».

La memòria històrica ha aconseguit incorporar nous testimonis

Totes les intervencions dels qui vam participar en el debat van tenir un element comú, tots vam parlar d'història. Els ciutadans de l'Estat espanyol estem encara en una fase en què cal i es volen conèixer els fets. Encarar-los, saber com es produïren, on, com, qui es responsabilitza dels esdeveniments que van ocórrer. I en aquest sentit, anaven dirigides les diverses intervencions, des d'un artista fins a advocats i juristes, de museògrafs a historiadors.

Vam parlar de la nostra història contemporània recent. És a dir, la que afecta els descendents del que Catalunya i Espanya visqueren tràgicament des del juliol del 1936 fins al final de la dictadura franquista el 1975 i la controvertida Transició democràtica i l'oblit del passat en què aquesta actuà.

La memòria és plural

Hi ha, doncs, una premissa clau: el tema tracta d'una problemàtica que afecta profundament els sentiments de les persones. Aquesta és la primera afirmació que cal fer, massa sovint reflexió oblidada davant l'ús –de vegades l'abús– que la política o la ideologia fa de la memòria. Els sentiments, les emocions, els records o les vivències de les persones del seu passat, personal o familiar –i d'aquí la importància de l'origen de la paraula *tomba*–, o de grup, de partit o de circumstància social o política, no són patrimoni de ningú, i això ens du ja a un primer axioma. La memòria és plural. Aquesta innegable pluralitat, que només es pot negar des del sectarisme dogmàtic i exclouent, significa que hi haurà pluralitat de vivències. No ens ha d'estranyar, doncs, el gran pes que la memòria històrica ha adquirit en aquests darrers anys.

Molts dels testimonis que han estat subjectes actius de la memòria històrica han parlat com a «víctimes»

A Sud-àfrica es va intentar, per tancar o intentar cicatritzar les ferides de l'*apartheid*, que les persones reconeguessin la seva responsabilitat, quan no la seva directa participació i culpabilitat en fets luctuosos o delictius pel que fa als drets humans i la vida de les persones. Era una autoinculpació davant els familiars de les víctimes que, més enllà d'evitar centenars i milers de processos i anys de presó, creava/assen-tava ponts de diàleg per la convivència del present i per construir el futur. Els resultats són a la vista.

A Guatemala van tenir trenta-sis anys de guerra civil. Els processos per refer el país han passat per assumir la responsabilitat del que ocorregué i conèixer l'atrocitat dels fets, milers d'assassinats i persones desaparegudes.

S'han denunciat els genocidis perpetrats per l'exèrcit i els paramilitars, les violències i els assassinats de la guerrilla, i tothom, conjuntament, deixant-ho –això sí– a mans dels jutges, els forenses i les entitats legals avalades per l'Estat i des d'una via científica. S'han exhumat cadàvers i fosses per poder encarar una societat que vol viure lluny del desig de venjança i el ressentiment.

Es podrien assenyalar els diversos processos, difícils i desiguals, que es viuen a Xile o l'Argentina. En ells hi ha, però, un fet comú: han volgut saber quan, on i a qui ha afectat la conculcació massiva dels drets humans fins arribar a les tortures més bàrbares, violacions, assassinats o desaparicions, que han arribat, fins i tot, a la infància.

No tothom està d'acord amb el resultat de les comissions, ni amb les xifres, ni amb la responsabilitat dels fets que esdevingueren; però sí que, tots, sense excepció, han demanat perdó per la seva responsabilitat en els crims que es van cometre en nom de la pàtria o de la revolució.

La memòria és plural

Fer una política de la memòria no ha de voler dir fer una història oficial, una visió unidireccional del passat

El pes del record i la història

Han passat més de setanta anys des de l'inici de la guerra i totes les represàlies que comportà. Encara, però, hi ha persones que, directament coetànies en el temps o provinents d'una generació posterior, viuen l'impacte del fet represiu que es va produir durant i després del conflicte fratricida.

D'aquí que hi hagi actituds favorables a deixar que el temps transcorri i oblidar els fets per a més endavant, per a quan totes les cicatrius estiguin tancades. Altres són partidaris de la més gran presència pública dels fets per explicar els crims del franquisme.

Aleshores és quan s'emplaça a l'historiador perquè hi prengui partit, i és quan, per a mi, la resposta –per evident– em sembla diàfana, fruit del compromís intel·lectual i moral vers la societat en què visc i de la qual formo part.

Cal tenir, seguir, fer una *política de la memòria*, però res de fer un *institut de la memòria*, un nucli dur de pensament que analitzi els fets del passat amb els paràmetres polítics de l'avui. Això no seria fer història, sinó endegar de nou un procés que, ara a l'inrevés, en no haver-hi pluralitat de memòries, faria com el franquisme, una història oficial. Una visió esbiaixada del passat de forma unidireccional. Els fets en història són uns, la interpretació és lliure i múlti-

ple. I no solament això: pretendre –com fa el revisionisme històric espanyol o des de sectors de pensament no plural i pluripartidista– donar una sola visió de la memòria és totalitarisme. Citant Santos Julià –ideòleg, professor de la Universidad Complutense de Madrid i assessor de tot un pensament progressista molt proper al PSOE i habitual publicista d'*El País*–, a la pàgina 7 de la *Revista de Occidente* del mes de juny del 2006, diu textualment: «La memòria històrica dirigida és totalitarisme».

Cal afegir encara un altre aspecte: la memòria també és història. I en aquest apartat s'ha de dir –s'ha dit–, però és bo fer-ne un èmfasi ben conclouent, que la historiografia catalana ha fet la seva feina.

Des de mitjans dels anys vuitanta, a Catalunya, en el conjunt dels historiadors es va investigar, es va fer recerca, es va recollir documentació, es va salvar, es va parlar amb testimonis, es varen recollir memòries, dietaris, testimonis i tota mena de documentació, i es va tractar amb el nivell més alt de recerca i interpretació. Posteriorment, es va publicar i oferir a la societat catalana i a la historiografia espanyola perquè fes el mateix. I, a partir d'aquí, es va iniciar un repte de reflexió per tal que el país s'enfrontés al seu passat.

La pregunta és: per què també la societat catalana va fer-se el sord? Per què els mitjans de difusió, fora dels més implicats amb el tema, van fer el silenci més absolut al seu voltant? A poc a poc, la tasca feta per la història ha anat fent forat. En la recerca a Catalunya s'ha fet molt i molt, i la recerca espanyola ha seguit aquest camí. Després d'uns anys de negar l'evidència de reclamacions de familiars arreu de l'Estat, que a diferència del que va fer la Generalitat repu-

«La memòria històrica
dirigida és totalitarisme»
(Santos Julià)

blicana a partir de l'any 1937 –i en plena guerra!–, quan els familiars de les víctimes volen saber el seu tràgic final repressiu i no se'ls dóna una resposta, és quan apareixen estudis i associacions i també unes actituds que –és així de diàfan– són polítiques.

Hi van haver diversos intents, després del pacte de la Transició i de l'oblit de la memòria, a partir de l'any 1982, quan diversos historiadors vam fer arribar al Govern socialista que aquest tema fonamental per superar el passat s'hauria de promoure. Fins i tot es va crear una societat, de la qual jo era el vicepresident a Catalunya –que, ras i curt, ens va prendre el pèl, el temps propi, els diners i tot–, que es deia SEGUEF (Sociedad de Estudios de la Guerra Civil y el Franquismo). Anàvem proposant i proposant vies a seguir, ens con-

vocaven un dia, després un altre, però finalment va quedar en res. Van anar passant els anys i veïem que en aquests dotze anys de govern González se seguia l'oblit de la Transició i es feia la mateixa política de continuïtat que després faria el PP. El passat oblidat. És a dir, UCD, PSOE i PP van fer la mateixa política de continuïtat de l'oblit històric, sense diferències.

Eina política

A el Bierzo (León), a la Rioja, a Extremadura, a moltes zones de l'Estat hi van haver una sèrie d'assassinats a mans de falangistes, de grups d'extrema dreta o de l'exèrcit franquista durant la Guerra Civil. Moltes vegades els seus cossos van ser colgats en fosses comunes, llençats a pous o mal enterrats. A mitjans dels anys noranta descendents seus reclamen no solament enterrar-los dignament, sinó que, fins i tot, han de reivindicar conèixer els fets que es produïren al voltant de la seva mort. El PP reacciona de forma negativa vers aquesta reclamació més que legítima.

El tema lògicament es polititza. Els partits polítics espanyols a l'oposició en fan eina de desgast. La gent que acompanya aquesta demanda és variada com la societat, amb interessos ideològics i personals també força variats i diversos.

A la revista *Mientras tanto*, de l'hivern de l'any 2005, número 97, pàgina 33, que és la revista de la fundació de Giulia Adinolfi i de Manuel Sacristán, marxistes ineludibles, guies del pensament materialista dels anys seixanta i setanta, textualment s'escriu en referència a la memòria històrica: «Este debate tuvo su cenit en los momentos anteriores a la derrota del PP». És a dir, des d'aquest punt ideològic de pensament determinat, com és aquesta revista, reconeixen que, pel que fa la reflexió i l'anàlisi de la memòria, hi ha una opció política que no té res a veure amb la història.

UCD, PSOE i PP van fer la mateixa política de continuïtat de l'oblit històric

Una darrera reflexió

Darrerament han proliferat articles de tota mena sobre la memòria històrica, ha aparegut com una mena d'actitud de menysvalorar l'historiador, i s'ha situat el testimoni per damunt de la recerca i les eines científiques, fins i tot –com explica Albert Balcells, que ha fet unes lúcides anàlisis sobre el tema–, la dissociació entre memòria i història ha conduït als sociòlegs a reivindicar

la memòria com a camp de la sociologia i no de la història. I en aquesta voluntat cal ser precisos, rigorosos i, també, honestos. No hi ha una memòria històrica científica, com no hi ha una política que sigui científica. Cal afegir, encara, que la memòria històrica no és gens autocrítica.

La memòria històrica no té ideologia, no és d'esquerres ni de dretes

Des d'una perspectiva catalana, fet que obliden alguns per desconeixement o per pensament subsidiari espanyol, la memòria històrica, la història, han estat els elements que han permès l'existir nacional present de Catalunya. Si tenim en compte que la memòria històrica no té ideologia, ni és d'esquerres ni de dretes.

La memòria històrica enriquirà l'interès pel passat immediat, l'atracció per la història i deixarà com a petja una atenció més gran als més diversos testimonis i records, preservació, enaltiment, manteniment dels llocs i els espais de la memòria.

Davant de tot aquest complex món hi ha, al meu parer, una línia clara com l'aigua: calen recursos per a la recerca, pluralisme en aquesta, llibertat de pensament i interpretació i mirar el que des de fa anys la historiografia catalana més rigorosa i honesta ha dut a terme: investigació, treball, llibres, articles, debats, i absolut i manifest ajut a la interpretació diversa, plural i personal de tots i cadascun dels qui hi vulguin participar, ja sigui a nivell individual o de forma col·lectiva.